

**Jusef Egiategiren
Aberatztarzun gussién
guils bakhoitza (1782)
eskuizkribuaz
gehiago¹**

*More about
Juseff Eguiatéguy's
manuscript
Aberatztarzun
gussién guils
bakhoitza (1782)*

Koro SEGUROLA AZKONBIETA
Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte (EAE), Euskaltzaindia

Anton UGARTE MUÑOZ
Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko Adiskide supernumerarioa

[1] Egiategiren eskuizkribu honi buruz Anton Ugartek Euskalerrriaren Adiskideen Elkar-
tearen Buletinean lan hau argitaratu berri du: El manuscrito “encontrado” de Abe-
ratztarzun gussién guils bakhoitza (1782) de Juseff Eguiatéguy (Ugarte Muñoz, 2020).

Laburpena

Jusef Egiategi zuberotar egilearen *Aberatztarzun gussién guils bakhoitza* (1782) eskuizkribua Gipuzkoako Foru Aldundiak erosi zuen 1963. urte inguruan. Handik urte gutxira “galdu” ondoren, eskuizkribua berriro agertu da Joxe Artetxe (1906-1971) idazlearen artxiboan. Lerro hauetan gaiaren egoera eta eskuizkribuaren behin-behineko deskribapena eskaintzen dugu.

Gako-hitzak: XVIII. mendea, Egiategi, eskuizkribua, papera, ur marka, filologia, Zuberoa, literatura.

Abstract

The manuscript *Aberatztarzun gussién guils bakhoitza* (1782) by Souletin author Juseff Eguiatéguy was acquired by the Provincial Council of Gipuzkoa around 1963. Lost a few years later, the manuscript has reappeared in the archive of the writer José Arteché (1906-1971). We offer in these lines the state of the question and the provisional description of the manuscript.

Keywords: 18th century, Eguiatéguy, manuscript, paper, watermark, philology, Soule, literature.

Jusef Egiategi Argien mendeko idazle zuberotarraren aurkezpen publikoa –ordura arte ezezaguna zena– XX. mendeko 60ko hamarkadan egin zen, alde batetik, Frantziako Liburutegi Nazionalean (BNF) bere eskuizkribu bat agertu zelako eta, bestetik, Gipuzkoako Foru Aldundiak egile beraren beste eskuizkribu bat eskuratu zuelako.

Egiategi lehen filosofo euskaldunaren obra osoa, berandu samarrekoa izan arren, Frantziako Iraultzaren bezperakoa, euskarazko literatura profanoaren adibide bakan horietako bat delako nabarmentzen da, eta, horrezaz gainera, Zuberoako euskararen idatzia delako.

1902az geroztik BNFko eskuizkribu zeltiko eta euskaldunen funtsean gordetzen diren Antoine d’Abbadieren paperen artean (Knörr, 1986)², Txomin Peillenek idazlan hau aurkitu zuen: *Filosofo huskaldunaren ekheia / Juseff Eguiatéguy Suberoan Erregent denaren obra*. Egiategi, beraz, irakasle zen Zuberoan, bere biografiaz dakigun apurra, eta euskarazko filosofia lan baten egilea.

Peillenek bere aurkikuntzaren berri eman zuen aldizkari honetan, *Eganen*³, 1963ko uztailleko artikulua labur batean (Peillen, 1963). Eskuizkribuaren atariko oinak 1785ean Frankfurtoko B. Edelman inprimategian argitaratua izan zela aditzera ematen zuen, baina ez da ezagutzen liburu horren, ezta Egiategiren beste ezein obraren, jatorrizko argitalpenik. Tesuaren edukia aztertu ondoren, Larramendiren *Hiztegi Hirukoitzak* (1745) izan zuen eragina ikusteaz gain, Peillenek Zuberoako eskuizkribua osatu gabe zegoela jakinarazi zuen, azken zatia falta baitzen, aurkibidearen arabera.

Testu horretan Egiategik bere beste lan bat aipatzen du, *Aberatzarzun gussién guils bakhoitza* izenekoa, ikusiko dugun bezala, emakumeek base-rria gobernatzeko eskuliburu bat dena. Txomin Peillenen aurkikuntzak interes handia piztu zuen. Koldo Mitxelenak, “Julio de Urquijo” Mintegi-

[2] Henri Omont (1857-1940) liburuzaina izan zen BNFko eskuizkribu zeltiko eta euskaldunen funtseko 114 euskal dokumentuen katalogoaren arduraduna.

[3] *Egan* aldizkariak bere ospea handitzen ikusi zuen, hamar urte lehenago Gipuzkoako Foru Aldundiak sortutako “Julio de Urquijo” Euskal Filologiako Mintegiaren eskuetara igaro zenean (Ugarte Muñoz, 2019).

ko zuzendari izendatu berriak (*Actas...*, 1964, 63-65. or.), ohar argigarri bat gehitu zion Peillenen artikuluari (Mitxelena, 1963). Ohar horretan, *Aberatztarzun gussién...* izeneko obra Gipuzkoako Foru Aldundiak eskuratu zuela jakinarazi zuen. Izenburu osoa honako hau zen: *Aberatztarzun gussién guils bakhoitza : liburu hirurguérrena : etchéco anderé huscalduna etchal-téco lanétzas jakinturic aberatz guerthuren déna.*

BNFko eskuizkribu zeltiko eta euskaldunen funtsean gordetako testu filosofikoa ez bezala, Egiategiren beste lan hau, beraz, etxeko ekonomiari buruzkoa zen, eta emakume nekazariari zuzenduta zegoen, izenburuak edo, hobeto esanda, azpтитuluak dioen bezala.

Lehen orrialdearen oinak aditzera ematen zuen hura ere argitaratua izan zela, oraingoan 1782an Paueko J. P. Vignancour inprimategian. Mitxelenak eskuizkribuaren zati hauek transkribatu zituen (1963, 78-80. or.):

- lehen orrialdea;
- atzetik zetorkion sonettoa (*Hamalaorduna huscaldun etchéco andéria-ri*); eta
- hitzaurreko zenbait pasarte (*Eskiribazaliren bissaori* [sic]), Basabürüko bi emakumeren, Margaitaren eta bere lagun zahar Graciren arteko solas modukoa.

Mitxelenak aztertutako elkarrizketaren arabera, Margaita bere jaioterrira itzuli zen, alargun eta aberastuta, ia bizi osoa Frantziako tokiren batean eman ondoren. Berarekin zekarren 17 urte zituenetik zerbitzatu zuen andreak idatzitako obra bat, Zuberoan tristuraz ikusten zuten ohituren eta gizabidearen gainbehera konpontzen lagun zezakeena. Margaita liburua- ren inprimaketa finantzatzeko prest agertzen da, behin Zuberoako euskara itzulita. Herriko elizgizonekin hitz egin ondoren, itzulpena Egiategi irakasleari eskatzen zaio (Mitxelena, 1963, 80. or.).

Mitxelenak Aingeru Irigarairi egozten zion eskuizkribua aurkitu izana, dokumentuaren jatorriari buruzko informazio gehiago emateko eskatzen baitzuen, eta Egiategirenak omen ziren bi testuen kaligrafia, BNFn eta Gipuzkoako Foru Aldundian zena, erkatzeko beharra adierazi zuen.

Ondoren, Lino Akesolo karmeldarrak Euskalerrriaren Adiskideen Elkartearen 1964ko Buletinean argitaratutako artikulua batean (Aquesolo, 1964), lau urte lehenago (1960?), Irigaraireren bidez, 1782ko eskuizkribua

aztertu zuela aipatu zuen. Akesolok hitzaurreaz egiten zuen irakurketaren arabera, *Aberastarzun guzien guiltz bakhoitza* [sic] IV liburuz osatutako lana zen, eta hirugarrena baino ez zen ezagutzen (Aquesolo, 1964, 373-374. or.). III. liburuko atalik luzeena, Akesoloren arabera, erlezaintzari eskainia zegoen (*Erlietzas*). Akesolok ikusi zuen bezala, Egiategik eskuizkribuaren XVI. kapituluaren Daubenton naturalista eta Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko kidea aipatzen du, *Instruction pour les bergers et pour les propriétaires de troupeaux* (1782) lanaren egilea, eta Egiategiren testuaren balizko iturri bat⁴. Akesolok egiten duen transkripzioaren arabera, Egiategik “Daubanton” zioen (Aquesolo, 1964, 374. or.). Guk ere hala irakurri dugu eskuetan izan dugun eskuizkribuan: “Mosdé Daubanton”, XVI. “berezita” edo kapituluaren (*Ilhiaren errekeitiétzas*) bigarren lerroan.

Mitxelenak, BAPeko erredakzio kontseiluko kide ere bazenak, berriz ere ohar bat gehitu zuen, ezinegonez, aurreko urteko *Egan* aldizkarian jada adierazitako puntuei buruz: 1782ko eskuizkribua Aldundiko Liburutegian zegoen eta Irigarai zen jatorriari buruzko informazioa emateko pertsonarik egokiena (Mitxelena, 1964, 374. or.).

Azkenik, Irigaraik, Mitxelenak behin eta berriz egindako eskaerei erantzunez, ohar labur bat argitaratu zuen 1965eko BAPen, non Gipuzkoako Aldundiak erositako eskuizkribua Forel familia zuberotarrarena zela jakinarazi zuen (Irigaray, 1965, 249. or.). Foreldarrak Mauleko Sallaberry notarioarekin senidetuta zeuden, hau da, *Chants populaires du pays basque* (1870) bildumaren egilearekin.

Irigarairen arabera, Egiategiren eskuizkribua (*Aberatstarzun gussién guils bakhoitza*) Gipuzkoako Aldundiko liburutegian baldin bazegoen, Fausto Arozena Artxibo eta Liburutegi Zerbitzuko buruaren interesari esker izan zen. Irigaraik, Peillenen aurkikuntzagatik pozteaz gain, 1782ko eskuizkribuaren zati nagusia banatzen duten bederlatzi kapituluaren ize-

[4] Idazlanaren ondorengo edizio bat kontsultatu dugu (Daubenton, 1801 [1782]), zeinen kapituluek, hain zuzen ere, Egiategiren obrakoak gogorarazten dituzten. Honela jasotzen da Louis-Jean-Marie Daubenton (Montbard 1716 - Paris 1799) Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko kide zela 1782ko lanaren azalean: “Par M. Daubenton, de l’Académie Royale des Sciences, de la Société Royale de Médecine, Lecteur & Professeur d’Histoire Naturelle au Collège Royal de France, Garde & Démonstrateur du Cabinet d’Histoire Naturelle du Jardin du Roi, des Académies de Londres, de Berlin, de Pétersbourg, de Vergara, de Dijon & de Nancy”. Martínez Ruizek *Catálogo general de individuos de la R.S.B. de los Amigos del País (1765-1793)* lanean zerrendatzen dituen EAEko kideen artean ere aipatzen du, baina “Daubanton (Mr.)” gisa (Martínez Ruiz, 1985, 44. or.).

nak eman zituen, baina ez luzatzearren, beste zenbait jaso gabe uzten zituela ere adierazi zuen:

- *Baratzias*
- *Etcheco errekeitiétzas*
- *Urdétzas*
- *Ahuntzetzas, akherras ta ahuiñetzas*
- *Khalamuetzas*
- *Irinas ta oguias*
- *Mediketzas*
- *Segretu zombaitetzas*
- *Erlietzas, Akesolok jada aipatua*⁵.

Irigarai euskaltzaina antzinako euskal liburuen bildumagilea zen, eta, beraz, ez da harrizkekoa bere bilaketetan Forel familiarekin harremanetan jarri izana, eta, bitartekari gisa, Arozenari eskuizkribuaren berri ematea; izan ere, Arozena “Urquijo” Mintegiaren patronatuko kide ere bai baitzen. Gipuzkoako Foru Aldundiaren garai hartako akta inprimatuak berrikusi ditugu, baina, normala denez, ez dute adierazten mota honetako erosketarik egin zenik, eta erosketa horri buruzko xehetasunak Tolosako Artxibo Nagusian-edo bilatu beharko lirateke.

1965etik aurrera, eta bilaketa bibliografiko sakonagoaren faltan, badirudi eskuizkribuaren arrastoa galdu zela, Pedro Berriotxo historialariak egindako ikerketa baten harira, Joxe Artetxe idazlearen artxibo pertsonalean agertu den arte. Artetxe 1947tik Arozenaren laguntzailea eta liburutegiko arduraduna izan zen.

Arozenak erretiroa hartu ondoren, 1967ko urrian ez zuen Artetxek ordezkatu, Milagros Bidegainek baizik, Historian lizentziadunak⁶. Urte horretan bertan Mitxelena Salamancako Unibertsitatera joan zen Hiz-

[5] Irigarairen ohar hori oharkabean pasatu zaie ondorengo ikertzaileei. Irigarairen obraren izaera sakabanatuaren ondorioz, zaila da gaiari buruz berriz ere idatzi ote zuen egiaztatzea (Irigaray, 1985).

[6] Iruñeko Lurralde Auzitegiak izendapena baliogabetu zuen, beste oposiziozile batek jarritako errekurtsio baten ondorioz, baina Aldundiak berretsi egin zuen Bidegain 1969ko urtarrilean, eta beste errekurtsio bat atzera bota zuten hurrengo urtean (Actas..., 1971, 180. or.).

kuntzalaritza Indoeuroparreko katedradun gisa, eta han egon zen hamar urtez. Oso deigarria da 1967an berrabiarazitako “Urquijo” Mintegiaren urtekariak (*ASJUk*) tarterik ez eskaintzea Egiategiri⁷.

Litekeena da Artetxek, liburuzain lanetan jarraitzen zuenak, Egiategiren eskuizkribua maileguan hartzea etxean astiro aztertzeko. 1971n heriotzak harrapatu zuenean, 1782ko eskuizkribua Artetxe familiaren esku geratuko zen, identifikatu gabe, eta, beraz, “galduta”⁸.

Nolanahi ere, Egiategiren obra XX. mendeko 80ko hamarkadan agertu zen berriro jendaurrean, Peillenek *Filosofo hüskaldunaren ekheia* (1785) eskuizkribuaren lehen zatia ortografia eguneratuarekin argitaratu zuenean (Egiategi, 1983). Sarreran, Peillenek garai hartan ezagutzen ziren Egiategiren hiru idazlan aipatzen ditu, euren arteko erlazio ilun samarra dutenak:

- Peillenek argitaratutako testu filosofikoa [BNFko C-155 signatura];
- Oihenarten esaera zaharren egokitzapena, Peillenek aurkitu berria, ondoren Egiategi beraren gogoeta eta maxima elebidunak dituen [BNFko C-154 signatura]; eta
- Gipuzkoako Aldundiaren eskuizkribua.

Pentsatzen dugu Peillenek *Aberatztarzun gussién guils bakhoitza* (1782) eskuizkribuaz galdetu zuela berriro, eta orduan UPV/EHUn zegoen Mitxelenaekin hitz egin zuela gaiari buruz, zeinak ez alferrik Peillenen 1983ko edizioa agertu zen Euskaltzaindiaren bilduma zuzentzen baitzuen. Uste dugu, halaber, Mitxelenak ez zekiela non zegoen, eta Peillenek, Mitxelenarekiko errespetuagatik, ez du Aldundiko eskuizkribua galdutzat ematen bere edizioan⁹.

Hala ere, Irigarai eta Mitxelena hil ondoren, Peillenek Gipuzkoako Aldundiaren eskuizkribua desagertu zela salatu zuen 1989an Baionan egindako unibertsitate jardunaldi batean (Peillen, 1991). 1782ko eskuiz-

[7] Artxibo eta Liburutegi Zerbitzuko buru berriak artikulu sakon bat argitaratu zuen (Bidegain, 1967), Mitxelenarekin erdizka (gutxienez) idatzia dirudiena, testu zaharrei buruz, non, adibidez, Larramendiren zenbait idazki aipatzen diren, baina Egiategirenak bat ere ez. Bidegainek ez zuen ezer gehiago argitaratu *ASJU*n.

[8] Argitaratutako Artetxeren bibliografian Egiategiren arrastorik ez dago, ezta Artetxeren prentsako kolaborazio ugarietan ere (Villanueva Edo, 1996).

[9] Mitxelenak oso gutxitan aipatu zuen Egiategi hortik aurrera, *Obras Completasen* aurkibideari esker egiazta daitekeenez, eta inoiz ez zuen eskuizkribuaren desagertzeaz ezer esan.

kribuak “galduta” jarraitzen zuen arren, Patri Urkizuk *Filosofo hüskaldunaren ekheia*ren azken zatia aurkitu zuen Abbadieren beste paper sorta batean [BNFko C-156 signatura], 2011ra arte argia ikusiko ez zuena, Peillenen eskutik (Egiategi, 2011). Lehenago, 2004an, Peillenek testuaren zati bat aurkeztu zuen beste biltzar batean, non Aurelia Arkotxak BNFko corpus egiategiarraren¹⁰ deskribapen berri bat eskaini zuen (Arcocha-Scaracia, 2004).

2011ko argitalpenaren ondorioz, badirudi Peillenek berriz ere *Aberastartzun gussién guils bakhoitzi*ari buruzko interesa agertu zuela, eta Aingururen seme Jose Angel Irigarairekin harremanetan jarri zela, zeinak, aitaren artxibo pertsonalean bilatuz, 1782ko testuaren zati laburren bi kopia aurkitu baitzituen. Peillenek XIX. mendekotzat eta XX. mendearen erdialdekotzat jo zituen, hurrenez hurren. Kopia zabalena eta modernoena, ortografia gaurkotuarekin, Peillenek 2012ko *Eusker*a aldizkarian argitaratu zuen *Aberastartzun guzien giltz baktza* izenburupean (Peillen, 2012)¹¹. Hamalau orrialdeko edizioa da, eta atal hauek transkribatzen ditu:

- Azala;
- Hasierako sonetoa (*Hamalaorduna*);
- Hitzaurrea (*Ezkiribazaliaren hi(t)zaoria*);
- I. kapituluaren hasiera (*Baratziaz*); eta
- XIII. kapituluaren zatirik handiena (*Jaon erretoraren ta errejentaren elheketzaz*).

XVI-XIX. mendeetako Zuberoako literatur corpusari buruzko azken ekarpen zientifiko handia Manuel Padilla-Moyanoren doktore tesia da (Padilla-Moyano, 2017). Bere sakontasun, zehaztasun eta kalitatea gorabehera, Egiategiri dagokionean Peillenen mende dago, eta, beste behin ere, emaitzarik gabeko bilaketa baten ondoren, desagertutzat jotzen du Gipuzkoako Aldundiarena.

Aipagarria da 1782ko eskuizkribua ikusi zutenetako inork ez zuela osorik argitaratu: ez Mitxelena gipuzkoarrak, ez Akesolo bizkaitarrak, ezta Irigarai nafarrak ere. Mitxelenak eskuizkribua irakurtzeko zailtasuna ere

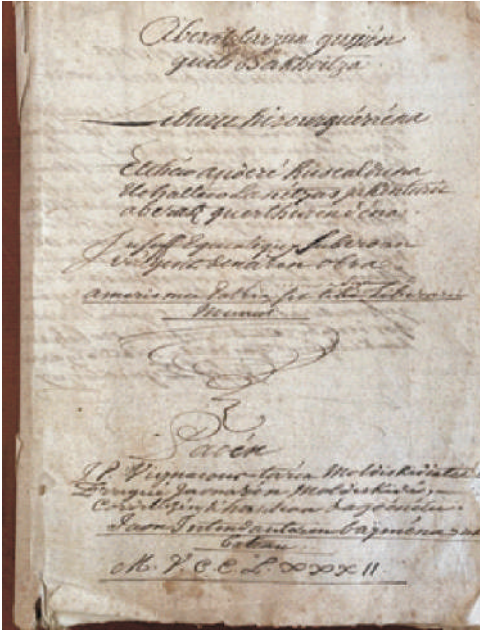
[10] 2018tik Gallica atari digitalean eskuragarri dago.

[11] Peillenek ez du ezer esaten Irigarai familiaren kopien jatorriari buruz. XIX. mendeko ustezko kopia Forel-Sallaberry familiarena izan al zen? Irigarai izan al zen bigarrenaren egilea, agian Egiategiren testua editatzea pentsatu zuelako?

aipatu zuen (1963, 79. or.), eta hori ez dator bat BNFko C-154 eta C-155 eskuizkribuen txukuntasunarekin, Joffrion kopiatzaileari zor zaiona.

Testuaren luzerari dagokionez, Akesolok XVI. kapitulua aipatu zuen eta Irigaraik, ikusi dugun bezala, bederatzi kapituluren izenak eman zituen. Peillenek argitaratutako XIII. kapituluak lau orrialde baino ez ditu. Mitxelenak lanaren hitzaurrea “luzexko”tzat jo zuen, baina Peillenen edizioan zortzi orrialde baino ez ditu.

Pedro Berriotxoaren eta Joxeren seme Iñaki Artetxeren adeitasunari esker, 1782ko eskuizkribua eskura izan dugu zenbait orduz. Hona eskuizkribuaren behin-behineko deskribapen fisikoa:

- Izenpetua eta datatua aurkitzen da: Aberatztarzun gussién / guils Bakoitza / Liburu hirourguerréna / Etchéco anderé huscalduna / etchaltéco Lanétzas jakinturic / aberatz guerturen déna. / Juseff Egiateguy Suberoan / errégent denaren obra / amoris mei Patria <?>¹² sit tibi <signum>¹³ Liberarii (?) / Munus / Paoén / J.P. Vignacour-tarén Moldiskidiatic / Erregué Jaonarén Moldiskidé, / Cordeliesén khantian dagoénétic. / Jaon Intendantaren bayménareki / batian. / M.V.C.C.LXXXII.

- 59 orri ditu: 118 orrialde, eta ez daude zenbakituta.
- Formatua: 185 x 255 mm, baina orri guztiak ez dira erabat erregularrak.

[12] Patria ondoan txertaketa ikurra: goian dagoen hitza ulergaitza, tinta ahula.

[13] Lerroz kanpo, goian, gero erantsia.

- Lehen orria: ataria (aurkia, goiko irudia) eta sonettoa (ifrentzua, *hamalaorduna / huscaldun etchéco andériari*); 2-6 orriak (5 orri 10 orrialde): hitzaurrea (*Eskiribazaliren Bissaoria*); 7-58 orriak: obraren gorputz nagusia; azken orria (59.a), lehen orriarekin plegua osatzen duena, zuri dago. Eskuizkribua ikusi dugun eran, “berezita” edo kapitulu guztiak ez daude zenbakituta eta ordenatuta, ezta, dirudenez, osorik ere. Kapituluaren gaiak orriaren ifrentzuan idatzita daude, ez beti modu berean, eta aurkian, berriz, *Liburu hirourguérréna*. Hamargarren kapitulu arte zuzen antolatuta eta zenbakituta daude, eta guztiek hogeitau orri osatzen dituzte (7tik 27ra); hortik aurrera, 13., 14/15? (ez dago argi), 16., 17. eta 18. kapituluak daude zenbakituta, baina nahasian dira, ez ordenatuta.

[7r-12v]¹⁴: *Etcheco anderé huscalduna / etchalteco lanétan jakinturic, / laidoretzas herrian aospeturic / datékiana. / Liburu III. / Berécita I. / Baratzias.*

[13r-15r]: *Berécita II. / Etcheco errekeitiétzas (Etchéco Errekeitiétzas 13v; Etchénc Errekeitiétzas 14v)*. 15. orrian 7 lerro dira kapitulu honi dagozkionak, eta itsatsitako paper zatian idatzita daude; azken lerroaren azpian *Liburu III* idatzia dela dirudi, eta lehen lerroaren azpiko hizkien marraketagatik, azpititulu (Etcheco anderé huscalduna...) idatzi zuela lehen idazketan esango genuke. Aurreko orriko (14v) azken bi lerroak ere gero erantsiak direla dirudi, hau da, kapituluaren idazketa amaitutzat eman ondotik; hargatik ziur aski paper erantsia, baina ez dirudi lehen idazketa (paper itsatsiaren azpian irakur daitekeena) hirugarren kapituluaren hasiera denik, esan dugun moduan.

[15r-16v]: *Berécita III. / Ourdétzas.*

[17r-19v]: *Berécita IV. / Ahuntzetzas, ak<h>erras¹⁵, ta ahuiñetzas.*

[20r-22v]: *Berécita V. / Poillaetzas (Poilalletzas 20v, Polailletzas 21v, Polailen Eritarzunétzas 22r)*. Orriaren goiko ezkerreko ertzean 2 zenbakia dago idatzia.

[22v-23r]: *Berécita VI. / Poloïétzas.*

[23r-24r]: *Berécita VII. / Antzeretzas ta ahatetzas.*

[24v-26r]: *Berécita VIII. / Khalamuetzas (Khalamu ta Lîétzas 25v)*.

[14] aurkia r eta ifrentzua v.

[15] akerras : <h> goian, gero erantsia : akherras

[26v-27r]: *Berécita IX. / Etchaltéco errekeítietzas.*

[27v-?]: *Berécita X. / Irinas, ta oguias* (27v: orri oinean bi lerro erantsi eta ezabatuak).

[28r?]: Lehen zortzi lerroak, hurrengo atalburuaren aurretik direnak, XVII. atalburuarekin (*Khanderétzas*) lotuta daudela dirudi.

[XI eta XII ez daude zenbakituta, ezta tartean edo ondotik ere].

[28r?-30r]: *Berecita XIII. Jaon Erretoraren ta erregentaren elhes-tétzas.*

Berecita XIII gero erantsia dela dirudi, orri-bazterretik idazten hasi eta izenburua jarraian baita, aurrekoetan ez bezala. 30. orrian, kapituluaren azken hamalau lerroak itsatsitako paper zati batean idatzita daude. Erantsitako paper zatiaren azpian diren lerroak ezabatuta daude eta ezin dira osorik irakurri, baina lehen bi lerroak behintzat 28r orriko berdina direla dirudi, hau da, goian aipatu dugun XVII. atalburuarekin lotuta direnak, ustez; hala ere, hemen 11 lerro dira idatziak (eta ezabatuak) eta 28r orrian 8, baina han orri-bazterreraino idatzi zuen, 30. orri honetan ez bezala.

[30r-47v]: Hamazazpi orri hauetan atalburu bakarra dago zenbakitua, 30. orrian, eta zenbakia ez dago argi, zuzendua baitago: XIV?, XV? Amaieran III (3) ikusten da, baina ezabatuak daude hiru makilak. Orriaren goiko aldean itsatsitako paper zatia dagoenez, eta lehen idazketa XVII. atalburuari bazegokion, horren arabera agian XVIII jarri zuen lehenik (?); XIII. atalburuari zegokion testua paper zatian eranstea aldatuko zuen, agian, atal honen zenbakia ere, eta ez da argi irakurtzen: *Berécita XIV?, XV? / haorren errekeítatzias (haorren eritarzunétzas 31v-40r; genten eritarzunetzas 40v-41r).*

43v-44r: *Behardunen saldac* [medicac]

44r-45r: *haorren errekeitias*(?)

45v-47v?: *Medikétzas*

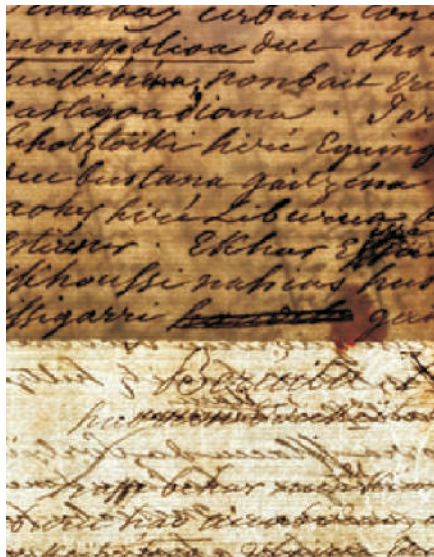
[47v-48r?]: *Berécita XVIII / Segretu sombaitétzas.* Zenbakia ezberdin idatzia da, ez da aurrekoetan ikusi dugun modu edo tipografia berean emana (beste esku batek?).

[48v-56r]: 48v orritik goiko ertzean *Erliétzas* idatzia da, eta 48r orrialdean ere gai horretaz ari dela dirudi; ez dugu kapitulu gisa zenbakitua aurkitu. 56v: *escoas* da orriaren goiko ertzean.

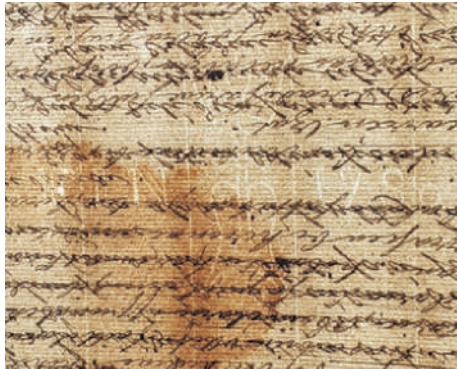
[57r-57v]: *Berécita XVI. / Ilhiaren errekeitiétzas(?)*. Zenbakia, aurreko XVIIIa bezala idatzia da; bi hauek dira, XVI eta XVIII, modu berean idatziak, gainerako guztiak ez bezala (beste esku batek?). Azken bost lerroak ezabatu tankeran daude, eta hurrengo orrian (58r) lau lerrotan errepikatzen dira, hitzez hitz ez bada ere, baina ezabatuta daude.

[58r-58v]: *Berécita XVII. / Khanderétzas*. Ez dago osorik, edo 28r orriko lehen lerroekin lotuta dagoela dirudi, goian adierazi bezala.

- Koaderno eran josita, baina etenda dago: lehen plegua (ataria eta azken orri zuria), eta barruan hiru plegua sorta edo kaier solte dira. Lehen sortak 18 orri ditu josita (hitzaurrea + I-IV *Berecita*); bigarrenak 8 (*Berecita V*-etik hasten da, eta 8. or. ifrentzuan *Berecita X* hasten da), eta hirugarrenak 31 orri. Lehenengo biak zainduago daude, eta marjinak errespetatzen ditu; azken sortako orri erdiak, berriz, eskuineko orri ertzeraino idatzita daude, gainerako guztiak ez bezala.
- Pare bat orritan behintzat itsatsitako paper zatiak daude: eskuizkribua ikusi dugun eran, 15. orrian eta 30.ean. Azpiko lehen idazketa ezabatua ikusten da 30. orrian:

- Orrien oinetan badira oharrak, batik bat lehen “berezita” edo kapituluan. Testuan zuzenketa ugari daude.
- Paper mota: ‘vergé’ edo ‘verjurado’ deituriko papera. Guztiak ez dira kalitate berekoak. Gehienak higatuak daude, eta zikinguneak ere badira 28. orritik aurrera: ur marken eta testuaren irakurketa zailtzen dute.
- Ur markak: paperaren kalitate edo egoeragatik ez dira argi irakurtzen. Horrenbestez, eta azterketa azkar batean, ur marka hauek aurkitu ditugu: FIN irudia 1780 (3. plegu sortan); J CAZAUX BEARN¹⁶ (59. orrian, ataria denarekin plegua osatzen duen horretan, eta beste hamar orritan behintzat, plegu sorta guztietan); J CASAUS (eta ez Cazaux) BEARN ere irakurri dugu bizpahiru orritan, baina ez oso argi; J BRUN BEARN (hiru orritan, azken plegu sortan); beste zenbaitetan, paperaren kalitateagatik BEARN baka-rrik, hau da, paperaren jatorria besterik ez dugu irkurtzerik izan, eta ez papergilearena ere.

Urtea daraman ur marka bat baino gehiago badira eskuizkribuan, irudi ezberdinekin, baina bakarria irakurri ahal izan dugu argi (lehen argazkia): ur marka horrek papera 1780. urtean ekoitzi zela adierazten digu, eta, horren arabera, *Aberatztarzun gussién guils bakhoitza* eskuizkribu

[16] Oviedoko udal agiritegiko zenbait eskuizkributan birritan ageri da ur marka bikoitz hau, kaieraren Erdiko tolesturaren bi aldeetara: ezkerrean, urtea daraman marka, eta, eskuinean, papergilearen izenarekin batera papera ekoitzi zen lekua, J CAZAUX / BEARN, hain zuzen. Ezkerreko ur marken arabera, 1785ean eta 1788an ekoitzitako paperak dira, baina irudia aldatzen da, ez da Egiategirenean ikusten dugun bera, haietan “Hiru O” deituriko ur marka baita (Díaz de Miranda, M^a. D. & Herrero Montero, A. M^a, 2005). Galiziako artxiboetako dokumentuetan ere papergile bera ageri da 1788an ekoitzitako paperean: J CAZAUX BEARN FIN 1788 (Basanta Campos, J. L., 2000).

hau ez zen lehenago idatzi. Bigarren eta hirugarren ur markak adierazten dutenez, Bearnoko papera behintzat erabili zuen, J Cazaux / Casaus eta J Brun papergileek ekoitzia, nahiz eta garai horretan eta lehenago ere baziren paper errotak Zuberoan (Segurola Azkonobieta, 2002, 323. or.; 2013, 242. or.).

Bi papergileak 1774ko papergile maisuen artean zerrendatzen ditu A. Nicolai ikertzaileak, lehena Cazaux/Casaux gisa idatzia (Nicolai, 1935 I, 227-228. or). Zuberoako eta Bearnoko paper errotei buruz ari dela, Jean Cazaux papergilea aipatzen du 1780-1781ean Bisanosen, eta “Hiru O” motako ur markaz jardutean 1785ean (Nicolai, 1935 I, 212. or.; 1935 II, 105. or.). Paper hori, “Hiru O” deituriko ur markarekin, Espainiara saldu ohi zela ere zehazten du (ik. 16. oin-oharra; Segurola Azkonobieta, 2001, 233. or.). Jean Brun papergilea, berriz, 1780-1781ean Mirepeix herriko paper errotan aipatzen du, eta horko papera Iruñera saltzen zela ere azaltzen

du, 1782ko dokumentu batean oinarrituta (Nicolai, 1935 I, 214, 217. or.; Segurola Azkonobieta, 2013, 238. or.).

Pentsatu behar dugu, bada, eskuizkribua 1780an edo handik gutxira idatzi zela, atarian ageri den dataren garaikoa dela, jatorrizkoa alegia, baina kaieraren itxuragatik eta kapituluaren hurrenkeragatik ezin esan genezake kopia garbia denik, ezta lan amaitua ere. Bestalde, kontuan izan behar da goian aipatu ditugun baldintzak direla eta, paperari dagokionez, irakurri ahal izan ditugun ur markak direla, ez guztiak, ezta plegu guztietan ere. Gerta daiteke, izan ere, beste jatorri bateko papera ere erabiltzea, eta eskuizkribuan ageri den data baino geroago ekoitzia izatea ere, beste zenbait eskuizkributan gertatu zaigun gisan (Segurola Azkonobieta, 2013, 240-241. or.). Eskuizkribuan halako ur markarik balego, hau da, 1782 baino beranduagoko papera ere erabili bazen, kopia baten (eta ez jatorrizkoaren) aurrean egongo ginatke edo garai ezberdinetan egindakoa litzateke.

Peillenen 2012ko edizioa 1782ko testuaren seiren edo zazpiren bati dagokio gutxi gorabehera. Azken honen letra, BNFko C-156 eskuizkribuaren oso antzekoa da, Joffrion-ek kopiatutako C-154 eta C-155 eskuizkribuekiko diferentzia nabarmenekin. Egiategi beraren eskukoa dateke, beraz.

Zer gehiago esan dezakegu Egiategiri buruz? Elkarrizketan, Margaitak eta Gracik nostalgiak hitz egiten dute 1682 eta 1735 artean Oloroeko diozesia zuzendu zuten apezpikuez, euskal dantzei erakutsi zieten estimuagatik. Aitzitik, François de Revol 1742 eta 1783 arteko diozesiko apezpikuaren jarrera kritikatzin dute, berau izendatu gabe. Egiategi al da emakumeen ahotik hitz egiten duena?

Apenas dakigun Egiategiri buruz, baizik eta irakasle izan zela Zuberoan 1780 inguruan. Beharbada “collège” edo “petite école” baten arduradun? Eskola txikietan lehen letrak, aritmetika eta katixima irakasten ziren, eta elizaren kontrol gogor baten menpe zeuden, Zuberoa eta Bearno, eragin protestante arriskutsuko lurraldetzat hartzen baitziren. Izan ere, Zuberoako euskara eta erromantze bearnesa apezpikutzatik babesten ziren ortodoxia katolikoan trebatzeko tresna gisa (Castagnet, 2012).

Peillenek 1984an Egiategiren [BNFko C-154 signatura] gogoeta moralen zati batzuk argitaratu zituen, egilearen ideologiara hurbiltzen gaituztenak (Peillen, 1984). Horietan, euskal filosofoa Luis XVI.a erregearen mendeko leiala da: monarkikoa, katolikoa eta Zuberoako usadio eta ohi-

turen maitalea. Kalbinismoarekiko etsai agertu arren, ziur aski zuberotar irakaslearen pentsamendu laiko eta ilustratua ez zen Oloroeko eliz hierarkiaren gustukoa izango.

Oihenart miretsiarengandik baino gehiago, Egiategiren tesi historikoen jatorria Sanadon beneditarrarengan dago, eta, beraz, Bela zaldunarengan. Peillenek aipatutako gogoetetako batean, Egiategik Sanadonen *Essai sur la noblesse des Basques, pour servir d'introduction à l'histoire générale de ces peuples* (1785) aipatzen du, egilea bertako apezpiku konstituzional izendatua izan baino lehenago argitaratua¹⁷.

Egiategi euskal-frantziar historiografia aristokratikoaren jarraitzaile sutsua da, non osagai mitologikoak ez duen ezkututzen tokiko nobleziaren klase interesen defentsa (Goyhenetche, 1993). Izan ere, Egiategi kexu da Zuberoako biltzarrak (“États”) Sanadonen obra argitaratzeari uko egin ziolako. Uko horren ardura D’Abense eta D’Arthez sindikoei egotzita, Egiategik amorrusuz barregarri uzten ditu. Sanadonena bezalako lanak Borboien monarkiaren zentralismoaren aurkako defentsarik hoberena zirela uste zuen Egiategik.

Azkenean, Sanadonen liburua 1785ean argitaratu zen J. P. Vignancourren inprimategian, non, dirudienez, Egiategik bere *Aberatztarzun gussién guils bakhoitza* argitaratzea nahi zuen. Garai berean, Paueko inprimategian Zuberoako euskaraz beste bi obra erlijioso argitaratu ziren:

- *Andere Dona Maria, Scapularicouaren confrariaco, bulla, decreta, statutac, eta maniac edo chediac* (1780), Alexis Mercyren itzulpena; eta
- Gaur egun galdua dagoen *Ene adisquidia, haur duçula helcen mementoua cein baitouha Eternitate battetara* (1783).

Elizbarrutiko bultzada erabakigarria izan zen XVII. eta XVIII. mendeetako Zuberoako literatur euskalkiaren sorreran, baina, Padilla-Moyano erakusten duenez (Padilla-Moyano, 2015, 2017), Revol apezpikua hil zen urteak (1783) parentesi literario bat markatzen du, 1812ra arte luzatuko dena, Frantziako Iraultzaren ondorioz, eta, horrek, bestelako arrazoi soziolinguistikoekin batera (Oyharçabal, 2001), ziur asko, Egiategiren argitalpen-planen porrota azalduko luke.

1963ko *Egane* jasotako lehen aipamen hartatik mende erdi bat baino gehiago igaro denean, *Aberatztarzun gussién guils bakhoitza* eskuizkribua

[17] Diego de Lazcano (1736-1810) Tolosako elizgizon heterodoxo eta ilustratuak berehala itzuli zuen gaztelaniara (Sanadon, 1984 [1786]).

hizgai ekarri dugu berriro aldizkari honetara. “Galdutzat” emana zen Egiategiren eskuizkribu hori esku artean edukitzeko aukera izan dugu Pedro Berriotxoaren aurkikuntzari esker, eta behin-behineko deskripzioa eta egoera azaldu dugu. Ilun uneak argitzen eta Egiategiren lana hobeto ulertzen lagunduko digun testuaren edizioa prestatzen ari gara, eta *Eganeko* orrietan emango dugu argitara.

Bibliografia

- Actas de las sesiones celebradas por la Excma. Diputación de Guipúzcoa durante el año 1963.* (1964). San Sebastián: Imprenta de la Diputación de Guipúzcoa.
- Actas de las sesiones celebradas por la Excma. Diputación de Guipúzcoa durante el año 1970.* (1971). San Sebastián: Imprenta de la Diputación de Guipúzcoa.
- Aquesolo, L. (1964). Una obra vasca ignorada. Erle gobernatzalleen gidariya. *BAP*, 4, 367-374 [Berrarg. In L. Akesolo (1989). *Idazlan guztiak, I* (308-314. or.). Larrea-Zornotza: Bizkaiko Foru Aldundia].
- Arcocha-Scarcia, A. (2004). Eguiatéguy, lecteur de Ioannes Etcheberri de Ciboure. *Lapurdum*, 9, 49-66.
- Basanta Campos, J. L. (coord.) (2000). *Marcas de agua en documentos de los archivos de Galicia. Siglo XVIII*. Tomo V-VI. La Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- Bidegain, M. M. (1967). Textos vascos antiguos. Crónica. *ASJU*, 1, 179-195.
- Castagnet, V. (2012). L'évaluation des enseignants des petites écoles sous l'Ancien Régime. Regards attentifs des évêques et des communautés d'habitants dans le Sud-Ouest du royaume. *Spirale. Revue de recherches en éducation*, 49, 25-36.
- Daubenton (1801) [1782]. *Instruction pour les bergers et pour les propriétaires de troupeaux*. Paris: Impr. de la République.
- Díaz de Miranda, M^a. D. & Herrero Montero, A. M^a. (2005). El papel en los Libros de Acuerdos del Ayuntamiento de Oviedo. Años 1789 a 1812. In *Actas del VI Congreso Nacional de Historia del Papel en España* (303-384. or.). Buñol: Generalitat Valenciana.
- Egiategi, J. (1983). *Lehen liburua edo Filosofo hüskaldunaren ekheia (1785)*. Bilbao: Euskaltzaindia [Tx. Peillen (arg.)].

- Egiategi, J. (2011). *Filosofo hüskaldunaren ekheia: (bigarren liburukia)*. Bilbo: Euskaltzaindia [Tx. Peillen (arg.)].
- Goyhenetche, J. (1993). *Les basques et leur histoire: mythes et réalités*. Donostia, Baiona: Elkar.
- Irigaray, A. (1965). *Erle... guidariya*. Nuevo ejemplar. BAP, 2, 248-250.
- Irigaray, J. A. (1985). Aingeru Irigaray-ren bibliografia. In *Aingeru Irigaray-ri omenaldia* (31-42. or.). Donostia: Eusko Ikaskuntza.
- Knörr, E. (1986). De re bibliographica: le répertoire des mss. sur la langue et la littérature basques de la Bibliothèque Nationale de Paris. *ASJU*, 2, 811-816.
- Martínez Ruiz, J. (1985). *Catálogo general de individuos de la R.S.B. de los Amigos del País (1765-1793)*. San Sebastián-Donostia: Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones.
- Mitxelena, L. (1963). Eraskin gisa. *Egan*, 1/3, 78-81. [Berrarg. In L. Mitxelena (2011). *Obras completas*, XI (531-534. or.). Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia].
- Mitxelena, L. (1964). Aclaración. BAP, 4, 74. [Berrarg. In L. Akesolo (1989). *Idazlan guztiak*, I (314. or.). Larrea-Zorrotza: Bizkaiko Foru Aldundia].
- Nicolaï, A. (1935). *Histoire des moulins à papier du Sud-Ouest de la France (1300-1800)*, I-II. Bordeaux: G. Delmas.
- Oyharçabal, B. (2001). Statut et évolution des lettres basques durant les XVIIe et XVIIIe siècles. *Lapurdum*, 6, 219-287.
- Padilla-Moyano, M. (2015). Oloroeko diozesako euskal liburuak eta zuberera idatzia. In R. Gómez eta M. J. Ezeizabarrena (arg.), *Eridenen du zertzaz kontenta. Sailkideen omenaldia Henrike Knörr irakasleari (1947-2008)* (519-536. or.). Bilbo: UPV/EHU.
- Padilla-Moyano, M. (2017). *Zuberoako euskararen azterketa diakronikoa: XVI-XIX. mendeak / Analyse diachronique du dialecte souletin: XVIe-XIXe siècles* [Doktorego tesia. UPV/EHU eta Université Bordeaux-Montaigne].
- Peillen, Tx. (1963). Juseff Egiateguy, Larramendi-ren zuberotar jarraikizale bat. *Egan*, 1/3, 75-77.
- Peillen, Tx. (1984). Un historien de langue basque au XVIIIe siècle, Juseff Egiateguy. *Bulletin du Musée Basque*, 104, 65-96.
- Peillen, Tx. (1991). Euskarazko idazkiak eta beste, Zuberoan Iraultza garaikoak. In J. B. Orpustan (zuz.), *1789 et les Basques: histoire, langue et littérature* (195-210. or.). Talence: Presses Universitaires de Bordeaux.

- Peillen, Tx. (2004). Jusef Egiategi erreformista (1785). *Lapurdum*, 9, 215-226.
- Peillen, Tx. (2012). *Aberastarzun guzien giltz bakotxa* (Zuberoa XVIII. mendean). *Euskera*, 57-3, 801-821.
- Sanadon, B. J. B. (1984) [1786]. *Ensayo sobre la nobleza de los bascongados, para que sirva de introducción a la historia general de aquellos pueblos*. Echévarri: Amigos del Libro Vasco. [Diego de Lazcano (itzul.).]
- Segurola Azkonobieta, K. (2001). Paperaren ur markak. *ASJU*, 35/1, 215-240.
- Segurola Azkonobieta, K. (2002). Jeanne d'Arc pastoralaren eskuizkribua: le plus ancien connu? *Lapurdum*, 7, 313-326.
- Segurola Azkonobieta, K. (2013). Oikiako Dotrinak: F. Antonio Agirre Gaboria (Marin 1728 - Oikia 1805). *Lapurdum*, 17, 223-253.
- Ugarte Muñoz, A. (2019). Luis Michelena (Koldo Mitxelena) y la creación del Seminario de Filología Vasca Julio de Urquijo (1947-1956). *ASJU*, 1/2, 1-38 [https://doi.org/10.1387/asju.22410].
- Ugarte Muñoz, A. (2020). El manuscrito “encontrado” de *Aberatzarzun gussién guils bakhoitza* (1782) de Juseff Egiatéguy. *BAP*, 1/2, 561-572.
- Villanueva Edo, A. (1996). *José de Arteche Aramburu: vida y obra de un vasco universal*. Donostia: Kutxa Fundazioa.

Jusef Egiategiren eskuizkribuen bertsio digitala BNFn

- C-154 *Recueil de sentences et proverbes basques, «de M. d'Oyhenart»* [eta Egiategiren beste testu batzuk]
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10037824n>
- C-155 *J. Egiatéguy. Le philosophe basque*
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b100378253>
- C-156 *Recueil de cantiques et sermons, en guipuzcoan (1776), suivi de méditations pieuses* [gehi C-155ren jarraipena]
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10037826j>